

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЦИБУЛЬСЬКА Ольга Юріївна

УДК 347.67(477)

**ПРАВОВІДНОСИНИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК
ЗАПОВІДАЛЬНИХ РОЗПОРЯДЖЕНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових
наук України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін;

кандидат юридичних наук
ЧВАНКІН Сергій Анатолійович,
Суворовський районний суд м. Одеси, суддя

Захист відбудеться «11» березня 2011 р. о 10 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «9» лютого 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку українського законодавства діє велика кількість норм, спрямованих на ефективний захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян. Проте деякі з цих норм є маловідомими громадянам, а тому або зовсім не застосовуються, або недостатньо використовуються ними у своїх інтересах. Зазначене стосується і цивільного законодавства, зокрема, Книги шостої «Спадкове право» Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Таким прикладом є випадки, які трапляються при регулюванні відносин, що виникають внаслідок встановлення в заповіті таких заповідальних розпоряджень, як заповідальний відказ (легат), заповідальне покладення і сервітут.

Зазначені інститути цивільного права в юридичній літературі досліджувалися в якості прояву сингулярного правонаступництва в спадковому праві, внаслідок чого характеристика правовідносин, що виникають в результаті їх встановлення в заповіті, має фрагментарний характер в сучасній цивілістиці.

У дисертації норми про спадкування аналізуються з позицій дотеперішнього і сучасного законодавства, що дозволяє виокремити найбільш важливі тенденції розвитку цієї галузі права.

Так, ЦК України значно ширше і детальніше порівняно з попереднім цивільним законодавством регулює відносини, пов'язані з переходом прав, що належали померлому, до його спадкоємців. Не є винятком й відносини, що виникають на підставі заповідального відказу, покладення і сервітуту, а саме: розширено коло спадкоємців, яких заповідач може обтяжувати даними розпорядженнями; розширено коло об'єктів цивільних правовідносин, що можуть складати предмет заповідального відказу і покладення, вперше закріплено можливість встановлювати земельний сервітут у заповіті.

Зазначені та інші новели потребують докладного дослідження. Таким чином, науковий аналіз правового регулювання відносин, які виникають внаслідок заповідальних розпоряджень за чинним законодавством України, є актуальним з теоретичної та практичної точок зору, що зумовлює доцільність розгляду цієї проблематики в рамках спеціального дослідження на рівні кандидатської дисертації.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці дореволюційних, радянських, українських та зарубіжних учених-цивілістів: К.Н. Анненкова, Б.С. Антимонova, Н.М. Баранника, О.Є. Блинкова, В.А. Васильєвої, В.В. Васильченко, О.К. Вишнякова, Д.П. Ватмана,

Н.Ю. Голубевої, В.О. Гончаренко, В.М. Гордона, К.А. Граве, Д.Д. Гримм, О.В. Дзери, Д.В. Дождева, В.К. Дроннікова, Ю.О. Заїки, В.М. Ігнатенко, О.С. Йоффе, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, І.В. Міщенко, К.А. Неволіна, О.І. Неліна, В.Н. Нікольського, К.П. Победоносцева, О.Я. Пергамент, О.А. Підопригори, З.В. Ромовської, Л.І. Руднева, Є.О. Рябоконт, С.Ф. Сафулько, В.І. Серебровського, К.А. Флейшиц, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Б.Л. Хаскельберга, В.М. Хвостова, П.П. Цитовича, Б.Б. Черепакіна, В.Ю. Чуйкової, І.А. Шахрайчук, Л.В. Шевчук, Р.Б. Шишки, Г.Ф. Шершеневича, В.Н. Яковлева та ін.

Емпіричну основу дослідження складає законодавство України, досягнення загальної теорії права, цивільного права, сімейного права, ін. галузей системи права України, а також матеріали судової практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії «Традиції та новачії у сучасному цивільному праві України» на 2006-2010 роки, який є складовою плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Традиції та новачії у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (номер державної реєстрації 0106U004970).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення сутності заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту як підстав виникнення правовідносин; та надання характеристики цих правовідносин через розкриття їх елементів: суб'єктів, об'єкта та змісту.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

дослідити процес становлення та розвитку інституту заповідальних розпоряджень в римському праві та визначити основні тенденції розвитку правового регулювання заповідальних розпоряджень в праві України;

надати визначення та розкрити сутність заповідальних розпоряджень (заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту) в сучасному цивільному праві України як підстав виникнення правовідносин;

визначити коло суб'єктів, об'єкт та зміст цивільних правовідносин, що виникають внаслідок встановлення заповідального відказу, покладення та сервітуту;

дослідити характер правовідносин, що виникають внаслідок встановлення в заповіті заповідального відказу, заповідального покладення, сервітуту;

на підставі проведеного дослідження сформулювати пропозиції щодо

удосконалення цивільно-правового регулювання заповідальних розпоряджень.

Об'єктом дослідження є загальнотеоретичні та практичні проблеми в сфері правового регулювання відносин, що виникають внаслідок заповідальних розпоряджень.

Предметом дослідження є правовідносини, що виникають внаслідок заповідальних розпоряджень за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувалися як загальнонауковий діалектичний метод, так і окремі приватно-наукові методи: системно-структурний, функціональний, історичний, порівняльно-правовий (компаративістський), логіко-юридичний (догматичний) методи. Так, за допомогою діалектичного методу досліджувалися визначення та сутність заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту як підстав виникнення зобов'язальних правовідносин. Системно-структурний і функціональний методи дозволили визначити місце та призначення зобов'язань, що виникають внаслідок заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту в системі цивільних зобов'язань. За допомогою історичного методу в роботі проведено дослідження основних історичних етапів формування та розвитку правового регулювання, що передбачало можливість встановлювати заповідальний відказ, покладення і сервітут у заповіті. З використанням порівняльно-правового методу проводилося співвідношення відповідних розпоряджень заповідача, як підстав виникнення правовідносин. Логіко-юридичний (догматичний) метод використовувався для формулювання висновків і пропозицій у дисертації відносно встановлення змісту законодавчих положень в сфері регулювання відносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, покладення та сервітуту в заповіті.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше у вітчизняній науці цивільного права пострадянської доби здійснене комплексне дослідження концептуальних питань визначення сутності заповідальних розпоряджень як підстав виникнення зобов'язальних правовідносин. На цьому підґрунті сформульовано і розвинуто низку авторських положень щодо характеристики зобов'язань при встановленні заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту в заповіті.

У межах проведеного дослідження одержано результати, що мають наукову новизну:

вперше:

проаналізовано заповідальні розпорядження (заповідальний відказ, заповідальне покладення, сервітут) з точки зору визначення їх як підстав

виникнення зобов'язань;

здійснено класифікацію цих зобов'язань з урахуванням наступних критеріїв: підстав виникнення; мети (спрямованості); кількості суб'єктів на тій або іншій стороні; характеру розподілу прав або обов'язків між сторонами; співвідношенням прав і обов'язків; характеру правового зв'язку між учасниками зобов'язання; характеру значення зобов'язання для його сторін; характеру поведінки зобов'язаної сторони; характеру пов'язаності зобов'язань з особистістю їх учасників; визначеності змісту зобов'язання; визначеності предмета виконання;

встановлено, що сторонами зобов'язання, яке виникає внаслідок заповідального відказу, є відказоодержувач – кредитор і спадкоємець за заповітом – боржник; об'єктом цих зобов'язань можуть бути виключно дії, пов'язані з передачею майнових прав або речей, а предметом – безпосередньо майнові права або речі; зміст цих зобов'язань складають право вимоги відказоодержувача, та відповідний йому обов'язок спадкоємця за заповітом;

обґрунтовано доцільність уточнення ч. 1 ст. 1238 ЦК України шляхом конкретизації майнових благ, що можуть передаватися безпосередньо або за відповідним речовим правом;

обґрунтовано доцільність удосконалення ч. 2 ст. 1238 ЦК України шляхом виключення з абз. 1-2 ч. 2 цієї статті виразу «рухоме майно», оскільки відповідно до ст. 401 ЦК України предметом сервітуту можуть бути тільки нерухомі речі, і включення додаткового абз. 4 ч. 2 цієї статті, положення якого окремо регулюватиме право користування рухомим майном, наданим відказоодержувачам за заповідальним відказом;

з метою узгодження положень абз. 3 п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7 (далі – Постанова) з ч. 4 ст. 1238 ЦК України запропоновано нову редакцію цієї статті шляхом доповнення її абзацом другим, відповідно до якого відказоодержувач має право пред'явити до спадкоємця позов із вимогою виконання зобов'язання після прийняття ним спадщини;

встановлено, що сторонами зобов'язання, яке виникає внаслідок покладення на спадкоємця обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на досягнення суспільно корисної мети, є спадкоємець за заповітом – боржник і всі зацікавлені у виконанні таких дій особи – кредитори; об'єктом правовідносин є дії як майнового, так і немайнового характеру; зміст правовідносин, що виникають внаслідок заповідального покладення, складають право вимоги будь-якої із зацікавлених осіб у виконанні спадкоємцем за заповітом дій, спрямованих на досягнення

суспільно корисної мети, і обов'язок спадкоємця за заповітом виконати такі дії;

запропоновано внести зміни до абз. 4 п. 160 розділу 17 глави 3 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5 (далі – Інструкція) та абз. 4 п. 20 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. N 419 (далі – Порядок), і викласти їх в такій редакції: «До заповіту може бути включено розпорядження немайнового характеру (наприклад, порядок розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання заповідача тощо), а також розпорядження з виконання певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети»;

удосконалено:

позицію, згідно з якою доцільним є внесення змін до ст. 1239 ЦК України шляхом включення в дану норму ч. 2, що має закріплювати положення про те, що заповідальний відказ може втрачати чинність в інших випадках, встановлених цим Кодексом, оскільки окрім обставини, передбаченої в ч. 1 даної норми – смерть відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини, жодних інших підстав коментована стаття не передбачає;

положення, згідно з яким початком перебігу позовної давності, строк якої складає три роки, у відказоодержувача до спадкоємця слід вважати момент прийняття останнім спадщини;

дістало подальшого розвитку:

дослідження становлення та розвитку інституту заповідальних розпоряджень в римському праві та в праві України;

положення, згідно з яким правовідносини, які виникають внаслідок встановлення земельного сервіту в заповіті, передбаченого ст. 1246 ЦК України, за своїм характером є подібними до правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, у випадках, коли його предметом є обов'язок надати право користування чужою нерухомою річчю або майном у формі земельного сервіту (ч. 1 ст. 1238 ЦК України);

теза про недоцільність виділення окремої ст. 1246 ЦК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у:

науково-дослідницькій сфері – висновки дисертаційного дослідження розвивають теорію цивільного права, зокрема її особливу частину, а саме, теорію заповідальних розпоряджень, і є підґрунтям для подальшого

формування та вдосконалення вітчизняної теорії спадкового права. Теоретичні положення, пропозиції та висновки дисертації можуть стати базою для подальшого дослідження правовідносин, що виникають внаслідок заповідальних розпоряджень;

сфері правотворчості – висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення законодавчих та підзаконних актів, присвячених регулюванню відносин, що виникають внаслідок заповідальних розпоряджень;

навчально-методичній роботі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників з цивільного права, при читанні курсу цивільного права, в розробленні спецкурсів з теоретичних проблем спадкового права;

правовиховній сфері – положення і висновки дисертації можуть бути використані для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості студентів юридичних вузів.

Апробація результатів роботи. Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії, міжнародних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті Прибузькі юридичні читання», присвяченій 10-й річниці створення Миколаївського навчального центру Одеської національної юридичної академії та 15-й річниці юридичної освіти на Миколаївщині (28-29 листопада 2008 р., м. Миколаїв); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: сучасний стан, проблеми та шляхи вирішення» (10 квітня 2009 р., м. Одеса); 5-й Міжнародній цивілістичній конференції студентів та аспірантів (31 березня – 1 квітня 2010 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (21-22 травня 2010 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції «Дев'ять осінніх юридичних читань» (12-13 листопада 2010 р., м. Хмельницький); Міжнародній науково-практичній конференції «Генезис публічного права: від становлення до сучасності» (26–27 листопада 2010 р., м. Миколаїв); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність (Шерешевські читання)» (4 грудня 2010 р., м. Одеса).

Публікації. За темою дисертації опубліковано чотири статті у збірниках, що входять до переліку наукових фахових видань, затвердженого ВАК України, та сім тез доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 184 сторінки, з яких 165 – безпосередньо текст дисертації. Список використаних джерел складає 204 найменувань і займає 19 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність і ступінь дослідження теми, визначаються його мета і завдання, дається характеристика об'єкта, предмета і методологічної основи дослідження, обґрунтовуються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, висвітлюється апробація результатів дослідження, вказуються публікації за темою дисертації.

Розділ 1. «Становлення та розвиток інституту заповідальних розпоряджень», який складається з двох підрозділів, присвячено дослідженню процесу формування загальних засад заповідальних розпоряджень в римському праві та визначенню основних тенденцій розвитку правового регулювання заповідальних розпоряджень в спадковому праві України X – початку ХХІ ст.ст.

У **підрозділі 1.1. «Започаткування та визначення загальних засад заповідальних розпоряджень в римському праві»** розглядається процес формування загальних засад заповідальних розпоряджень в римському праві.

Зроблено висновок про те, що в римському праві зміст заповіту складали будь-які розпорядження заповідача, проте, римляни не визнавали існування заповіту, якщо в ньому були відсутні два заповідальні розпорядження: про призначення спадкоємця та про розподіл спадкового майна. Одним із способів розподілу спадкового майна було встановлення у заповіті відписів, за якими зі складу спадщини третім особам переходили окремі речі без обтяження їх обов'язками. Відпис мав дві форми: легату (*legatum*) і фідейкомісу (*fideicommissum*).

Легатом визнавалося покладення на спадкоємців за заповітом виконання якого-небудь зобов'язання на користь одного або декількох осіб (легатаріїв). Предметом легатів могли бути наступні блага: узуфрукт, дохід, проживання в чужому помешканні, послуги, сервітут, пре легат приданого, пшениця, вина, масла, знаряддя або інвентар, пекулій, продовольчі запаси, домашній утвар, золото, срібло, прикраси, туалетні принади, сукні, статуї, звільнення від боргу і т.д. Але об'єм предмету

легата обмежувався фальсидієвою часткою, що означала, що в легаті може бути призначено тільки три чверті всієї спадщини. Інша чверть завжди має бути залишена спадкоємцю.

Фідеїкомісом визнавалося неформальне прохання зробити яку-небудь видачу зі спадщини, звернене спадкодавцем до спадкоємця. Фідеїкоміси здійснювались або в заповіті, або в кодицилі.

За Юстиніана інститути легату і фідеїкомісу було об'єднано за формою і за змістом в один інститут, внаслідок якого могли виникати як речові, так і зобов'язальні правовідносини. Вибір між *actio in rem* і *actio in personam* проти спадкоємця залишали на розсуд легатарія.

У підрозділі 1.2. «Основні тенденції розвитку правового регулювання заповідальних розпоряджень в Україні X – початку XXI ст.ст.» визначаються особливості правового регулювання заповідальних розпоряджень в Україні X – початку XXI ст.ст.

Проведене дослідження дало змогу дійти висновку про те, що Руська Правда як і Литовські Статути 1529 р., 1566 р. та 1588 р. прямої вказівки на можливість встановлення в заповіті відомих римському праву відписів не містили. Разом із тим, характерні риси легату простежувалась в такому інституті, як «прожиток» (частина маєтку, що виділялася після смерті його володільця на утримання бездітної вдови) та частина «по душі».

В законодавстві Російської імперії формально різниці між призначенням спадкоємця і окремими вигодонабувачами не було ніколи встановлено, але дореволюційне законодавство, починаючи зі Зводу Законів, передбачало серед заповідальний розпоряджень спеціальні:

заповідальний відказ (легат), предметом якого було можливим надання грошових виплат третім особам, якщо заповідалось набуте майно (ст. 1086 X т.), або перехід на праві володіння чи користування майна одному з подружжя – у випадках, коли за заповітом переходило майно родове (ст. 1068¹, ст. 1068²); в останньому випадку, коли до третіх осіб переходило майно на праві володіння чіткого розмежування правового положення між такими «обдарованими» і спадкоємцями не було);

покладання, відповідно до якого передбачалася можливість встановлювати майнові вигоди, спрямовані на досягнення загальнокорисної мети (Ст. 1090 X Т).

В Бессарабському регіоні паралельно із нормами Зводу Законів Російської імперії діяли норми Шестикнижжя Арменопула, в Титулі X Книги п'ятої «Про заповіти та опікунів» якого визначалося поняття та сутність легатів, порядок їх встановлення, способи виконання, момент виникнення тощо.

В радянській Україні хоча ЦК УСРР 1922 р. і передбачав можливість

відказувати майно за заповідальним відказом (легатом) на користь третіх осіб, проте коло осіб, на яких могло бути покладено таке зобов'язання, і тих – на користь яких таке зобов'язання мало бути виконано, обмежувалося лише колом спадкоємців за законом, перелік яких був чітко визначений в ст. 418. Виняток складали випадки, коли спадкоємцями за заповітом могли бути будь-які особи, як це передбачала ч. 2 ст. 422. При такій ситуації коло відказоодержувачів могли складати будь-які особи: як ті, що входили, так і ті, що не входили до кола спадкоємців за законом.

ЦК УРСР 1922 р. була передбачена й можливість покладати на спадкоємців за законом обов'язок виконувати будь-які дії, спрямованої на досягнення загальнокорисної мети, тобто робити так зване заповідальне покладання.

В ЦК УРСР 1963 р. заповідальному відказу присвячувалась ст. 538 ЦК УРСР, що мала назву «заповідальний відказ». В ст. 539 ЦК УРСР 1963 р. окремим видом заповідального відказу законодавець виділяв можливість покладення на спадкоємця обов'язку надати відказоодержувачеві право довічного користування жилим будинком, або його певною частиною.

Заповідальному покладанню в ЦК УРСР 1963 р. була присвячена ст. 540, що мала назву «Покладення на спадкоємця виконання дій для загальнокорисної мети».

ЦК України серед заповідальних розпоряджень окремо регулює заповідальний відказ, заповідальне покладення та сервітут.

У **Розділі 2. «Правовідносини, що виникають внаслідок заповідального відказу за цивільним законодавством України»**, який складається з чотирьох підрозділів, визначено сутність заповідального відказу як підстави виникнення правовідносин та досліджено структуру цих правовідносин.

У **підрозділі 2.1. «Визначення та сутність заповідального відказу як підстави виникнення правовідносин»** обґрунтовано положення про те, що заповідальний відказ можна визнати як інститут цивільного права та як формальний акт.

Як інститут цивільного права, заповідальний відказ є сукупністю цивільно-правових норм, що регулюють відносини, які виникають внаслідок цього розпорядження.

Як формальний акт, заповідальний відказ є розпорядженням заповідача в межах заповіту, що за своєю сутністю є одностороннім правочином, оскільки опосередковується існуванням волі заповідача, та для виникнення правовідносин внаслідок якого необхідні інші юридичні факти (смерть заповідача, наявність заповіту, який містить

розпорядження про заповідальний відказ, прийняття спадкоємцем спадщини, прийняття заповідального відказу відказоодержувачем), що разом із волею заповідача є юридичним складом.

Внаслідок заповідального відказу, як і будь-якого іншого одностороннього правочину, виникають недоговірні регулятивні зобов'язальні правовідносини.

У підрозділі 2.2. «Суб'єкти правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу» відзначено, що сторонами зобов'язання, яке виникає внаслідок заповідального відказу, є конкретно визначені особи – відказоодержувач – особа, якій належить право вимоги і спадкоємець за заповітом – особа, яка несе обов'язок виконати певні дії на користь відказоодержувача, що відповідають його праву вимоги.

Заповідач в праві покласти обов'язок виконати заповідальний відказ виключно на спадкоємців за заповітом, якими можуть бути призначені: фізичні особи, які входять до кола спадкоємців за законом, при цьому заповідач не пов'язаний їх черговістю; фізичні особи, які не входять до кола спадкоємців за законом; юридичні особи будь-яких форм власності та організаційно-правових форм, держава Україна (у тому числі іноземна), Автономна Республіка Крим, територіальні громади та інші суб'єкти публічного права.

Відказоодержувачами можна призначати спадкоємців як за законом, так і за заповітом, одночасно і тих, і інших, а також осіб, що не є спадкоємцями ані за законом, ані за заповітом.

В цьому підрозділі встановлено, що залежно від кількості суб'єктів на тій або іншій стороні зобов'язальні правовідносини, що виникають внаслідок заповідального відказу, можуть бути простими або складними (з активною, пасивною або змішаною множиною осіб).

Підрозділ 2.3. «Об'єкт та предмет правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу» містить положення про те, що об'єктом даних правовідносин можуть бути дії, пов'язані з передачею майнових прав або речей, а предметом – безпосередньо майнові права або речі.

Встановлюється, що перелік об'єктів цивільного права, що можуть бути предметом зобов'язань, які виникають внаслідок заповідального відказу, є вичерпним і не підлягає розширенню, оскільки законодавець чітко визначив в ч. 1 ст. 1238 ЦК України, що предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачу у власність або за іншим речовим правом виключно речі або майнового (речового) права. На підставі здійсненого дослідження робиться висновок про доцільність уточнення ч. 1 ст. 1238 ЦК України шляхом конкретизації майнових благ,

що можуть передаватися безпосередньо або за відповідним речовим правом, внаслідок чого пропонується така її редакція: «Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом речі, що входить або не входить до складу спадщини, а також передання відказоодержувачеві майнового права, що входить або не входить до складу спадщини».

Оскільки особливим об'єктом правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, є надання спадкоємцем права користування житловим будинком, квартирою або іншим нерухомим майном відказоодержувачу, предметом якого є особистий сервітут, в цьому підрозділі запропоновано удосконалити ч. 2 ст. 1238 ЦК України шляхом виключення з абз. 1-2 ч. 2 цієї статті виразу «рухоме майно», оскільки відповідно до ст. 401 ЦК України предметом сервітуту можуть бути тільки нерухомі речі, і включення додаткового абз. 4 ч. 2 цієї статті, який уточнюватиме режим правового регулювання права користування рухомими речами або майном, наданим відказоодержувачам за заповідальним відказом.

Дослідження об'єкту та предмету зобов'язальних правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, дозволило визначити їх зобов'язаннями з конкретним предметом виконання.

У **підрозділі 2.4. «Зміст правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу»** визначається, що зміст зобов'язань, які виникають внаслідок заповідального відказу, складають право вимоги відказоодержувача та відповідний цьому праву обов'язок спадкоємця за заповітом виконати певні дії, оскільки здійснення суб'єктивного права відказоодержувача можливе тільки у разі здійснення спадкоємцем дій, що складають його обов'язок.

З урахуванням положення, передбаченого абз. 3 п. 17 Постанови запропоновано внести зміни до ч. 4 ст. 1238 ЦК України, шляхом доповнення її абзацом другим, відповідно до якого: «Відказоодержувач має право пред'явити до спадкоємця позов із вимогою виконання зобов'язання після прийняття ним спадщини». При цьому початком перебігу позовної давності, строк якої становить три роки, у відказоодержувача до спадкоємця слід вважати момент прийняття ним спадщини, а не час відкриття спадщини.

У зв'язку із тим, що окрім обставини, передбаченої ст. 1239 ЦК України (смерть відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини), жодних інших підстав (наприклад, втрата відказоодержувачем права на отримання заповідального відказу як недостойного; відмова відказоодержувача від отримання заповідального відказу тощо) ця стаття

не передбачає, виникає необхідність внести зміни до ст. 1239 ЦК України, доповнивши її частиною другою, а саме: «Заповідальний відказ може втрачати чинність в інших випадках, встановлених цим Кодексом».

Встановлено також, що зобов'язання, які виникають внаслідок заповідального відказу, є: залежно від характеру розподілу прав або обов'язків між декількома відказоодержувачами або боржниками – частковими; за співвідношенням прав і обов'язків – односторонніми; залежно від характеру правового зв'язку між учасниками зобов'язання – простими; залежно від характеру значення зобов'язання для його сторін – головними (основними); за характером поведінки зобов'язаної сторони – активними; залежно від характеру пов'язаності зобов'язань з особистістю їх учасників – персоніфікованими або неперсоніфікованими; з точки зору визначеності змісту зобов'язання – з невизначеним змістом або з певним обсягом вимог.

У **Розділі 3. «Правовідносини, що виникають внаслідок інших розпоряджень заповідача за цивільним законодавством України»**, який складається з двох підрозділів, дано характеристику правовідносин, що виникають внаслідок заповідального покладення та внаслідок встановлення сервітуту в заповіті.

У **підрозділі 3.1. «Правовідносини, що виникають внаслідок заповідального покладення»** заповідальне покладення визначено підставою виникнення зобов'язань, сторонами якого є спадкоємець за заповітом – боржник та всі зацікавлені у виконанні таких дій особи – кредитори; об'єктом правовідносин є дії майнового або немайнового характеру; зміст цих зобов'язань складають право вимоги будь-якої із зацікавлених у здійсненні таких дій осіб та обов'язок спадкоємця за заповітом виконати ці дії.

Зобов'язання, що виникають внаслідок заповідального покладення, є: залежно від підстав виникнення – недоговірними; залежно від мети (спрямованості) – регулятивними; з точки зору визначеності предмета виконання – зобов'язання з конкретним предметом виконання; за характером поведінки зобов'язаної сторони – активними; залежно від кількості суб'єктів на тій або іншій стороні – простими або складними (з активною, пасивною чи змішаною множиною); за співвідношенням прав і обов'язків – односторонніми; залежно від характеру правового зв'язку між учасниками зобов'язання – простими; залежно від характеру значення зобов'язання для його сторін – головними (основними); залежно від характеру пов'язаності зобов'язань з особистістю їх учасників – неперсоніфікованими або персоніфікованими; з точки зору визначеності змісту зобов'язання – зобов'язання з невизначеним змістом або

зобов'язання з певним обсягом вимог.

Існування неузгодженості в правовому регулюванні даного виду заповідальних розпоряджень між ЦК України та Інструкцією і Порядком, що полягає в наданні діям зобов'язаного спадкоємця, спрямованим на досягнення загальнокорисної мети, виключно немайнового характеру, обґрунтовує необхідність нової редакції абз. 4 п. 160 розділу 17 глави 3 Інструкції та абз. 4 п. 20 Порядку: «До заповіту може бути включено розпорядження немайнового характеру (наприклад, порядок розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання заповідача тощо), а також розпорядження з виконання певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети».

У *підрозділі 3.2. «Правовідносини, що виникають внаслідок встановлення сервітуту у заповіті»* зроблено висновок про те, що одним із розпоряджень заповідача є можливість встановлювати виключно земельний сервітут в заповіті, яку законодавець закріпив в ст. 1246 ЦК України, що має назву «встановлення сервітуту в заповіті».

Зроблено також висновок, відповідно до якого правовідносини, які виникають внаслідок встановлення земельного сервітуту в заповіті, передбаченого ст. 1246 ЦК України, за своїм характером є подібними до правовідносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, у випадках, коли його предметом є обов'язок надати право користування чужою нерухомою річчю або майном у формі земельного сервітуту (ч. 1 ст. 1238 УК України).

Таким чином, в межах цього підрозділу обґрунтовується доцільність виключення ст. 1246 з ЦК України як такої, що не має жодного значення.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано найбільш важливі положення і пропозиції, отримані в результаті дисертаційного дослідження, даються рекомендації щодо вдосконалення цивільного законодавства України, які, зокрема, зводяться до такого:

1. Формування інституту заповідальних розпоряджень, подібних до чинного заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту, відбулося ще в римському приватному праві у формі легату та фідейкомісу. В Україні подібні розпорядження існували спочатку у формі «прожитку» та «частини по душі», передбачених Руською Правдою та Литовськими статутами 1529 р., 1566 р. і 1588 р.; за часів перебування частини українських земель під владою Російської імперії – легати та

заповідальні покладення були передбачені Зводом Законів Російської Імперії, а в Бессарабському регіоні – Шестикнижжям Арменопула (тільки легати); в радянській Україні ЦК УСРР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р. спеціально регулювали заповідальний відказ та заповідальне покладення. ЦК України серед заповідальних розпоряджень окремо регулює заповідальний відказ, заповідальне покладення та сервітут.

2. Розпорядження заповідача: заповідальний відказ, заповідальне покладення та сервітут визначаються правовими інститутами, наслідком реалізації норм яких є правовідносини, що носять зобов'язальний характер, оскільки як формальні акти, за своєю сутністю, вони є односторонніми правочинами, за якими боржник (спадкоємець за заповітом) зобов'язаний виконати певні дії (за заповідальним відказом – передати у власність чи за іншим речовим правом річ, що входить або не входить до складу спадщини, або майнові права, що входять або не входять до складу спадщини; за заповідальним покладенням – виконати певні дії майнового або немайнового характеру, спрямовані на досягнення суспільно корисної мети; за сервітутотом – надати право користування земельною ділянкою, іншими природними ресурсами або іншим нерухомим майном) на користь кредитора (за заповідальним відказом – відказоодержувача (-ів); за заповідальним покладенням та сервітутотом – вигодонабувача (-ів).

3. Зроблено висновок про те, що зобов'язання, які виникають внаслідок заповідального відказу, заповідального покладення, сервітуту, є: залежно від підстав виникнення – недоговірними; залежно від мети (спрямованості) – регулятивними; залежно від кількості суб'єктів на тій або іншій стороні – простими або складними (із активною або пасивною, або змішаною множиною); залежно від характеру розподілу прав або обов'язків між сторонами – частковими зобов'язаннями; за співвідношенням прав і обов'язків – односторонніми; залежно від характеру правового зв'язку між учасниками зобов'язання – простими; залежно від характеру значення зобов'язання для його сторін – головними (основними); за характером поведінки зобов'язаної сторони – активними; залежно від характеру пов'язаності зобов'язань з особистістю їх учасників – персоніфікованими або неперсоніфікованими (для сервітуту за ст. 1246 – неперсоніфіковані); з точки зору визначеності змісту зобов'язання – зобов'язання з невизначеним змістом або зобов'язання з певним обсягом вимог; з точки зору визначеності предмета виконання – зобов'язання з конкретним предметом виконання;

4. Ч. 1 ст. 1238 ЦК України пропонується викласти в такій редакції: «Предметом заповідального відказу може бути передання

відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом речі, що входить або не входить до складу спадщини, а також передання відказоодержувачеві майнового права, що входить або не входить до складу спадщини»;

5. Виключити з абз. 1-2 ч. 2 ст. 1238 ЦК України вираз «рухоме майно», і доповнити ч. 2 цієї статті абз. 4 такого змісту: «На спадкоємця, до якого переходить рухома річ або рухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування рухомою річчю або рухомим майном здійснюється за правилами, передбаченими абз. 1-3 частини 2 цієї статті»;

6. Доповнити ч. 4 ст. 1238 ЦК України абзацом 2 такого змісту: «Відказоодержувач має право пред'явити до спадкоємця позов із вимогою виконання зобов'язання після прийняття ним спадщини»;

7. Внести зміни до ст. 1239 ЦК України шляхом включення до неї ч. 2 такого змісту: «Заповідальний відказ може втрачати чинність в інших випадках, встановлених цим Кодексом»;

8. Виключити ст. 1246 з ЦК України, оскільки її положення входять до змісту ч. 1 ст. 1238 ЦК України.

9. В Інструкції абз. 4 п. 160 розділу 17 глави 3 викласти в такій редакції: «До заповіту може бути включено розпорядження немайнового характеру (наприклад, порядок розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання заповідача тощо), а також розпорядження з виконання певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети».

10. Абз. 4 п. 20 Порядку викласти в аналогічній до абз. 4 п. 160 розділу 17 глави 3 Інструкції редакції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Цибульська О.Ю. Рецепція основних засад універсального і сингулярного спадкового наступництва за римським приватним правом у цивільному законодавстві України /О.Ю. Цибульська //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2008. – Вип. 41. – С. 135-139.

2. Цибульська О.Ю. Засадні положення щодо визначення суб'єктів правовідносин, що виникають із заповідального відказу /О.Ю. Цибульська //Сучасний вимір держави і права: збірник наукових праць. – Миколаїв: Видавництво «Гліон», 2008. – С. 292-294.

3. Цибульська О.Ю. Правове становище відказоодержувачів за

заповідальним відказом /О.Ю. Цибульська //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2009. – Вип. 51. – С. 33-37.

4. Цибульська О.Ю. Специфіка предмету заповідального відказу (окремі питання) /О.Ю. Цибульська //Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: сучасний стан, проблеми та шляхи вирішення: Міжнародна науково-практична конференція, 10 квітня 2009 р.: тези доп. – Одеса, 2009. – С. 170.

5. Цибульська О.Ю. Правовий режим заповідальних розпоряджень (заповідального відказу і покладення) за законодавством України, Росії та Франції /О.Ю. Цибульська //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2010. – Вип. 53. – С. 223-227.

6. Цибульська О.Ю. Право заповідача на покладення інших обов'язків /О.Ю. Цибульська //Науковий вісник Ужгородського національного університету – Ужгород: Серія Право. – 2010. – Вип. 13. – Ч. 1. – С. 258-260.

7. Цибульська О.Ю. Історичний аспект інституту заповідального відказу /О.Ю. Цибульська //Сучасна цивілістика: V Міжнародна цивілістична наукова конференція студентів та аспірантів, 31 березня-1 квітня 2010 р.: тези доп. – Ч. 1. – Одеса, 2010. – С. 537-539.

8. Цибульська О.Ю. Легати в Древнерусском праве /О.Ю. Цибульська //Правове життя сучасної України: Міжнародна наукова конференція професорсько-викладацького і аспірантського складу, 21-22 травня 2010 р.: тези доп. – Одеса, 2010. – С. 421-423.

9. Цибульська О.Ю. Право відказоодержувача на заповідальний відказ за цивільним законодавством України /О.Ю. Цибульська //Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Дев'яті осінні юридичні читання», 12-13 листопада 2010 р.: тези доп. – Хмельницький, 2010. – С. 273-274.

10. Цибульська О.Ю. Заповідальний відказ і заповідальне покладення за Зводом Законів Російської Імперії /О.Ю. Цибульська //Генезис публічного права: від становлення до сучасності : збірник наукових праць. – Миколаїв: Іліон, 2010. – С. 372-373.

11. Цибульська О.Ю. Заповідальні розпорядження в римському праві /О.Ю. Цибульська //Римське право і сучасність (Шерешевські читання): Міжнародна наукова конференція, 4 грудня 2010 р.: тези доп. – Одеса, 2010. – С. 57-60.

АНОТАЦІЯ

Цибульська О.Ю. Правовідносини, що виникають внаслідок заповідальних розпоряджень за цивільним законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2011.

Дисертація є комплексним дослідженням концептуальних питань визначення сутності заповідальних розпоряджень як підстав виникнення правовідносин за цивільним законодавством України.

В роботі досліджується процес формування інституту заповідальних розпоряджень в римському праві та визначаються основні тенденції розвитку правового регулювання заповідальних розпоряджень в праві України; розкривається сутність заповідальних розпоряджень (заповідального відказу, заповідального покладення та сервітуту) як підстав виникнення зобов'язальних правовідносин в сучасному цивільному праві України; визначається характер цих зобов'язань; формулюються пропозиції щодо удосконалення законодавства в сфері цивільно-правового регулювання заповідальних розпоряджень.

Ключові слова: заповідальні розпорядження, заповідальний відказ, заповідальне покладення, сервітут, зобов'язальні правовідносини.

АННОТАЦИЯ

Цибульская О.Ю. Правоотношения, возникающие в результате завещательных распоряжений по гражданскому законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2011.

В диссертационной работе исследуются теоретические и практические проблемы правового регулирования правоотношений, возникающих в результате завещательных распоряжений по гражданскому законодательству Украины.

Диссертация содержит комплексное исследование концептуальных вопросов определения и сущности завещательных распоряжений (завещательного отказа, завещательного возложения, сервитута) как

оснований возникновения обязательственных правоотношений. На этой основе сформулирован и развит ряд авторских положений относительно характеристики таких обязательств.

Особое внимание в диссертации уделено процессу формирования института завещательных распоряжений в римском праве. Определены основные тенденции правового регулирования завещательных распоряжений в праве Украины, начиная с X века.

Установлено, что формирование института завещательных распоряжений, схожих с завещательным отказом, завещательным возложением и сервитутом, произошло в римском праве. Такие распоряжения на случай смерти производились в виде легатов и фидеикомиссов. В украинском праве подобные распоряжения завещателя существовали сначала в виде «прожитков» и «части по душе», предусмотренных как Русской Правдой, так и Литовскими статутами 1529 г., 1566 г., 1588 г., а затем, во времена пребывания части украинских земель под властью Российской империи, завещательных отказов (легатов) и завещательных возложений, которые были предусмотрены Сводом Законов Российской Империи, а в Бессарабском регионе – Шестикнижием Арменопула (только легаты). В советской Украине ГК УССР 1922 г. и ГК УССР 1963 г. специально регулировали завещательный отказ и завещательное возложение. ГК Украины среди завещательных распоряжений отдельно предусматривает завещательный отказ, завещательное возложение и сервитут.

На основании теоретико-правового анализа специфических черт завещания как личного распоряжения физического лица, при помощи которого могут быть установлены завещательный отказ, завещательное возложение и сервитут, дано определение и раскрыта сущность последних в современном гражданском праве Украины как оснований возникновения обязательственных правоотношений.

Дана детальная классификация обязательственных правоотношений, возникающих в результате завещательного отказа, завещательного возложения, сервитута с учетом следующих критериев: оснований возникновения; цели; количества субъектов на той или другой стороне; характера распределения прав или обязанностей между сторонами; соотношением прав и обязанностей; характера правовой связи между участниками обязательства; характера значения обязательства для его сторон; характера поведения обязанной стороны; характера связи обязательств с личностью их участников; определения содержания обязательства; определения предмета исполнения.

В диссертации на основании анализа научной литературы,

нормативно-правовых актов и судебной практики сформулированы конкретные рекомендации по совершенствованию законодательства Украины в сфере гражданско-правового регулирования завещательных распоряжений (завещательного отказа, возложения и сервитута) и практики его применения.

Ключевые слова: завещательные распоряжения, завещательный отказ, завещательное возложение, сервитут, обязательственные правоотношения.

SUMMARY

Tsybulska O.Yu. Legal relations arising as a result of testamentary arrangements according to the civil legislation of Ukraine. – Manuscript.

The thesis for a degree of PhD in Law by specialty 12.00.03. – civil law and civil process; family law; international private law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2011.

The thesis is a comprehensive research for conceptual issues of testamentary arrangements definition and essence as grounds when legal relations appear according to the civil legislation of Ukraine.

The thesis researches the formation process of testamentary arrangements institute in Roman law and determines principal tendencies of development of testamentary arrangements legal regulation in the law of Ukraine; defines and reveals the essence of testamentary arrangements (testamentary refusal, testamentary burden and servitude) as grounds of binding legal relations arising in a modern civil law of Ukraine; determines a nature of these relation; reveals disadvantageous features of legislation in the sphere of testamentary arrangements civil legal regulation and suggests the ways to remove them.

Key words: testamentary arrangements, testamentary refusal, testamentary burden, servitude, binding legal relations.